

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

(II yazı)

İradə xanımın Azərbaycan romanı ilə bağlı şəxsən mənim üçün bir qədər bədbin görünən mülahizələri üzərinə qayıdıram. İradə xanım yazır ki: "Bizim ədəbiyyatın məşğul olduğu insan bəşər nişanəsi kimi ali, mürəkkəb, dünyayla çarpışan, içində yeni bir dünya yaratmağa qabil olan insan deyil. F.M.Dostoyevski, L.Tolstoy, A.Ekzüperinin qəhrəmanları kimi... Məsə-

ƏDƏBİ HƏYAT

kəndinin sosial və mənəvi mənzərəsini böyük sənətkarlıqla əks etdirən bir romandır.

İradə Musayevanın romanla bağlı mübahisə doğuran bu iradları istisna edilərsə, ümumən, bu janrla bağlı digər mülahizələri elə bir etiraz doğurmur, çox məqamda haqlı görünür, "düzü düz, əyrini əyri" trayektoriyası pozulmur. Hiss olunur ki, son yüz ilin roman "təsərrüfatına" yaxşı bələddir. Sanki özünün ilk məqaləsində ("Roman təfəkkürü yazıçı və cəmiyyət") "dünya romanı" ölçülərini bir kənara qoyur, çox ciddi şəkildə Azərbaycan romanının son yetmiş-səksən illik mənzərəsinə, keçilən yollara professional tərzdə nəzər yetirir, hətta ən çox sevdiyi romançılardan (məsələn, Sabir Əhmədli, İsa Muğannad) bir az ətraflı söz açır, "Çağdaş Azərbaycan romanının mövzu və ideya problematikası" mə-

nin əsas istiqamətini sırf roman problemlərinə yönəldən müəlliflərin sayı o qədər də çox deyil, son altmış ildə bu sahədə mərhum professor Qulu Xəlilovun və bir nəsr tənqidçisi kimi vaxtilə aparıcı mövqeyi ilə seçilən Akif Hüseynlinin məqalələri daha çox diqqəti cəlb edirdi, Bəkir Nəbiyevin, Yaşar Qarayevin, Nizami Cəfərovun, Yavuz Axundlunun, Təyyar Salamoğlunun, Tehran Əlişanoğlunun, Nərgiz Cəbbarlıının, bu sətirlərin müəllifinin müasir romanlarımızla bağlı yazılarının da adlarını çəkə bilirik və indi bu sırada İradə Musayevanın fəallığı da göz qabağındadır. Ümumiyyətlə, roman ədəbiyyatımızın ən ali zirvəsində qərar tutursa, hətta bəzi mülahizələrə görə ədəbiyyatımızın yaşam hüququnu təyin edirsə, təbii ki, romandan yazmaq xeyli dərəcədə məsuliyyət tələb edir, roman tənqidçisi ilk növbədə, bu

lər..." bölməsindəki yazılarında təzahür edir. Ədəbiyyat tarixinin məlum səhifələrinə həm deyilmiş fikirlərin məntiqi davamı, həm də bir qədər fərqli, özünəməxsus münasibəti bu yazılarda öz əksini tapır. Bu yazıların bir çoxu problemli yazılardır. İradə xanım ümumən Ədəbiyyatdan danışır, milli ədəbiyyatın problemləri tarixi zaman kontekstində, həm də dünya ədəbiyyatı ilə müqayisə zəminində həll olunur. Məsələn, "itirilmiş nəsil" problemi... Əslində, belə bir problemin "mövcudluğu" mübahisəlidir. Çünki ədəbi nəsillər arasında ənənə-varislik, sələf-xələf münasibətləri heç vaxt itirilməyib. Bəs itirilən nədir? "Bu bizim arzusunda olduğumuz yeni insanın yeni ədəbiyyatıdır. Bu gənclik özü bir ədəbiyyat mövzusu, problemidir, ancaq fərqində olan yoxdur, hamı, hətta həmin ədəbi gəncliyin özü də gözələrini yumub xəyalə dalaraq yad mövzular və uy-

tərcüməsinin qüsurlarından da söz açır, daha çox tərcümələrdəki dil və qrammatika məsələlərinə toxunur. Əlbəttə, qüsurlu bilib gətirdiyi misallardan bir çoxu razılaşmaq olar, amma gəlin etiraf edək: Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş elə bir ideal əsər varmı ki, orada belə dil qüsurları nəzərə çarpmasın? Az və ya çox. Şəxsən, mənim fikrimcə, Afaq Məsudun Markesdən elədiyi tərcümə, ya Natiq Səfərovun çevirmələri başqa tərcümə əsərləri ilə müqayisədə heç də uğursuz deyil. İradə Musayeva bu tərcümələrin ancaq qüsurlarını arayıb-axtarır, amma eyni sayda onlarla uğurlu misallar da gətirmək olardı.

İradə Musayeva müasir ədəbi prosesi çox diqqətlə izləyir, kimin yeni əsəri çap edilirsə, çalışır ki, o əsər haqqında birinci sözü desin. Ədəbi gəncliyin axtarışları ilə ciddi şəkildə maraqlanır, onlara yol göstərmək, nəsihət və tövsiyə

ƏDƏBİ TƏNQİDİN İRADƏ MUSAYEVA SÖZLÜYÜ

lən, bizim roman qəhrəmanlarımız sanki eksperiment laboratoriyalarından yararsız bir məxluq kimi çıxardılmış, atılmış insan çeşidlərindən ibarətdir. Elə bir insan çeşidləri ki, 100 ildən çoxdur təkrarlanır. Bahadırlar, Sonalar, Şamolar, Səkinə qarı, Qurban kişi, Adilə bacılar və s. bu tipli tıfaret donlu oyuncaqlar kimi... Hələ də romançılarımız xeyir-şər, işiq-qaranlıq, mənfi-müsbət oxu ətrafında xəyallarla əlləşirlər. Bircə addımlıqlarında olan insanı görmür".

Təbii ki, bunlar çox ciddi iradlardır və mən bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi bu iradlarla qətiyyənlə razılaşmıram. İddia eləmirəm ki, bizdə roman sənəti Dostoyevski və Tolstoy səviyyəsindədir, amma məhz İradə xanımın "dünya romanı" ölçüləri ilə götürsək, öncəki yazıda adını çəkdiyim romanlar o ölçülərə uyğun gəlmirmi? İradə xanımın özü çox gözəl anlayır və yazır ki, Azərbaycan romanının əsl yüksəliş dövrü altmışıncı illərdən başlayır, amma mən o fikirdəyəm ki, bu ötən altmış il ərzində yaradılan bir çox romanlar "Borxesin, Murakaminin, Pamukun, Markesin, Ekonun qoyduğu rəfə" qoyula bilər. "Məhsər", "Qətl günü", "Fətəli fəthi", "Mahmud və Məryəm" kimi romanlarımız... "Bahadırlar, Sonalar, Şamolar, Səkinə qarılar, Qurban kişilər, Adilə bacılar" isə bizim milli-mənəvi keçmişimizin "oyuncaqları" yox, sadəcə, müəyyən tarixi mərhələnin yadigarlarıdır. Məsələn, "Şamo"ya heç də o aspektdən yanaşmaq olmaz ki, Azərbaycan tarixini tamam yanlış bir mövqedən əks etdirib, Şura inqilabına böyük rəğbət hissilə yazılıb. "Şamo"ya onlarla belə romanlar necə yazılmalıydı? Və fikrimizcə, "Şamo" inqilaba qədərki Azərbaycan

qaləsində isə səriştəli tənqidçi əməyi nümayiş etdirir. Elçinin "Baş" romanı ilə bağlı axtardığı qüsurların əksəriyyəti ilə razılaşmasaq da, ümumən mənim nəsrimizdə hadisə hesab etdiyim bu romana obyektiv qiymət meyarı pozulmayıb. İradə xanımın son on-on beş ilin "roman axını" ilə bağlı fikirləri isə elə bil mənim dilimdən qopur: "Roman ağır janrdır, dünya roman sənəti ilə tanış olan müəllif cəsarət etməz hər qələmə aldığı əhvalata roman desin. Bu janrın tələbləri çox böyük həzirlilik tələb edir. Təbii ki, "bizdə roman çox yazılır", "hər əlinə qələm alan roman yazır", "roman epidemiyası" və s. bu kimi gileylər qadağa və ya kimlərsə irad, qısqanclıq kimi qəbul edilməməlidir. Romanın çoxluğu heç kimi narahat etməz, fəqət, bu çoxluq romançılığımızı irəliyə yox, geriye, tənəzzülə sürükləyirsə, niyə "Durun!" - deməyəkdir".

İradə xanımın yeni, istedadlı romançıların əsərləri ilə bağlı yazılarına da tənqidçinin vaxtında fəal münasibəti kimi yanaşmaq olar. Məsələn, onun Şərif Ağayanın "Gülüstən" romanı və "Cəfər əminin yolları" hekayəsi haqqında yazılarını məhz tənqidin obyektiv qiymət meyarı kimi qəbul etmək olar. O, Şərif Ağayarı ona görə təqdir edir ki: "Şərif başqa yazarlardan daha çox ona görə fərqlənir ki, yeni dövrün yeni insanını ədəbiyyata gətirib". Amma həmin yazılarında qətiyyənlə Şərifin yazdıqlarına aludəçilik və difiramb çalarları görünür, əksinə, söhbət açdığı əsərlərin qüsurları da nəzərdən qaçmır. Bu fikri Vahid Qazinin "Çöl Qala" və Natiq Məmmədlinin "Körpüdə ümid" romanlarına həsr edilən yazılar barədə də söyləmək olar. Ümumiyyətlə, bizdə tənqidçilik fəaliyyəti-

janrın texnologiyasına, onun keçdiyi tarixi yolun mənzərəsinə, poetikasına, xüsusilə, milli romançılıq ənənələrinə yaxşı bələd olmalıdır. Bu cəhət İradə xanımın yazılarında hiss olunur.

Ancaq bir məsələyə də münasibətimi gizlətmək istəmirəm. Otuz-qırx il, hətta ötən əsrlərdə belə də bəzi müəlliflər Nizaminin poemalarını mənzum roman hesab edirdilərsə, "roman" deyərək forma yox, məzmun, epiklik, təhkiyə, süjet mürəkkəbliyi, ideya vüsətliliyi, problem monumentallığı" nəzərdə tuturdularsa (bizim ədəbiyyatşünaslıqda ən çox mərhum professor Həsən Quliyev Kraçkovskidən təsirlənərək bu fikri inadla irəli sürürdü) bu artıq baş tutmayan bir sevdadır və nəsrə nəzmin sərhədlərini "birləşdirmək"lə nəyə nail ola bilərik? Gəlin Nizaminin "Xəmsə"sini, yaxud Arif Ərdəbilinin "Fərhadname"sini, həmçinin epik səciyyəli digər poemaları da roman adlandıraq, onda nəyə nail ola bilərik?

İradə Musayevanın bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi gücü, mənəcə, "Ədəbiyyatşünaslıq problemləri, ədəbi-estetik düşüncə-

durulmuş qəhrəmanlar haqqında yazmaqda məşğuldurlar". Və mən İradə xanımla tam razılaşmıram ki, ədəbiyyatımızda YENİ İNSAN, YENİ QƏHRƏMAN problemi həll olunmamış qalıb.

İradə Musayevanı kifayət qədər cəsarətli tənqidçi hesab etmək olarmı? Çağdaş tənqidimizdə cəsarətin qıtlığı göz qabağındadır, İradə Musayeva isə bəzən ağına baxmadan əsərləri, orada olan çatışmazlığı (ən çox da dil qüsurlarını) tənqid etməklə məşğuldur. Özü də ədəbi ictimaiyyətdə məqbul hesab edilən bədii və tərcümə əsərləri, ədəbiyyatşünaslıq mətnləri İradə Musayevanın tənqid hədəfləridir. Bu tənqidi yazılara üç münasibətin şahidi olmuşam. Bəziləri İradə xanımı tamamilə haqlı hesab edirlər, bəziləri isə onun tənqidləri "cığallıq" nümunəsi, yaxşısını yamanlamaq kimi düşüncələr. Üçüncülər isə orta, neytral mövqe tuturlar, yəni bu tənqidlərin heç də hamısı ilə razılaşmırlar. İradə Musayeva Afaq Məsudun Markesdən tərcüməsini uğursuz hesab edir, mərhum Natiq Səfərovun tərcüməçi mifini dağıtmağa çalışır, Əlisa Nicatın bir

verməkdən daha çox, sabah üçün ümid verən uğurlarını qeyd edir, nöqsanlarını açıqlamaqdan çəkinmir. Hansı bir yazıçı ilə onun silsilə məqalələri xüsusunda fikir və mülahizələrini bölüşməyə can atır. Ədəbi mətbuatı diqqətlə izləyir və bizim əsas dərgilərimiz olan "Azərbaycan" və "Ulduz" jurnallarında çap olunan yazılara münasibətini bildirir. Yeri gələndə özü də ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə bağlı ona ünvanlanan suallara cavab verir. Bir sözlə, bir fəal tənqidçinin üzərinə hansı vəzifə düşürsə, o missiyanı yerinə yetirir. Bədii düşüncədə yaranan yenilikləri, çevrilişləri dəyərləndirir. Sadələdiyim bu məsələlər barədə ondan misallar da gətirə bilərik. Ancaq birisiylə kifayətlənəcəyəm.

İlqar Fəhminin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə dərc etdirdiyi "Qapalı dairə və ya bitmək istəməyən XX" silsilə yazıları ilə bağlı ikinci məqaləsində müasir ədəbi cərəyanlar haqqında fikirləri ilə tam həmrəy olduğumu bildirirəm: "...biz unuduruq ki, bu paradigma, cərəyan və s. Bu kimi ədəbi forma və tendensiyalar dəblə gəlmir ədəbiyyata. Sərhəd açıldı və ədəbi metod, cərəyan da keçdi bu tərəfə-deyilən bir şey yoxdur. Burda söhbət insandan gedir. Daha doğrusu, insanın sosial-siyasi durumundan, psixoloji ovqatından və düşüncəsindəki proseslərdən asılıdır romantizm də, realizm də, postmodernizm də..."

İradə Musayevanın tənqidçi-ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətindən, onun ədəbi prosesdə rəğbətlə qarşılanan və yaxud mübahisə doğuran yazılarından yenə söhbət açmaqla kifayətlənə bilmərik. Ancaq cavan həmkarıma bircə məsləhətim, tövsiyəmlə sözü mü bitirmək istəyirəm: YOLUNDAN DÖNMƏ!